

Tóth Ágnes

A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSE *Felelősségrevonás és/vagy büntetés?*

A folyamat

Kelet-Közép-Európában a II. világháború utolsó hónapjaiban, és az azt követő fél évtizedben kibontakozó migrációt kényszerű, kisebb részben önkéntes telepítések, népcsoportok mozgásának egész sorozata alkotta. A szervezett módon végrehajtott telepítések, valamint az önkéntes, egyéni népmozgások fő motiválója, ideológiai alapja az etnikai konfliktusok csökkentése, a „tisztá” nemzetállamok kialakulásának elősegítése volt. Ennek az érvelésnek a háttérében egyrészt az I. világháborút lezáró kisebbségi szerződések kudarca, másrészt a hatalomért vetélkedő politikai pártoknak a társadalom megnyerésére irányuló törekvése – amelyben jelentős szerepet játszott az érintettek gazdasági javainak fölhasználásával megszerezhető politikai tőke – húzódtott meg. A „tisztá” nemzetállam koncepcióját a kisebbségeknek az adott ország szempontjai szerinti kollektív bűnösségével és büntethetőségével kapcsolták össze. Az érvelés ideológiai – fasiszta, bűnös, nemzetrontó népcsoport – és gyakorlati elemei az éppen aktuális bel- és külpolitikai törekvések függvényében változtak.

Németország és a térség különböző országaiban élő német nemzetiségű lakosok háborúban játszott szerepére való hivatkozással Csehszlovákiából és Lengyelországból már a háború utolsó heteiben elkezdődött az ott élők tömeges üldöztetése, önkényes telepítése, elűzése. Jugoszláviában és Romániában is – saját „hatáskörben” – a német nemzetiségű lakosság megbüntetését, némely esetben megsemmisítését kívánták elérni.

A német nemzetiségű lakosság „megbüntetésére” a háború végén a nagyhatalmak hallgatólagos és a Szovjetunió tényleges támogatása mellett került sor. Elismerték ugyanis a kelet-közép-európai országokban élő német kisebbségek egy részének háborús felelősségét, ennek következtében felelősségrevonásuk jogosságát. A potsdami határozatok deklarativ módon tették lehetővé Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország számára, hogy német nemzetiségeiktől saját döntésük, akaratuk szerint Németországba történő áttelepítésükkel megszabaduljanak. S jóllehet a nagyhatalmi verdikt tartalmaz egy rövid kitélt a telepítések emberséges és szervezett módon történő végrehajtására, annak érvényt szerezni sohasem tudtak. Éppen ezért a II. világháború után végrehajtott telepítések embertelen módjáért, a – főként a német és magyar – kisebbségek jogfosztásáért, helyzetéért az adott országokat és a szövetséges nagyhatalmakat egyaránt felelősség terheli.

Jelen tanulmányban elsősorban a magyarországi politikai elit, az Ideiglenes Nemzeti Kormány felelősségének kérdésével foglalkozom, a kitelepítés tényleges folyamatát csak vázlatosan, átfogó módon tárgyalom. Szeretnék rámutatni arra is, hogy a magyarországi német kisebbség kollektív megbüntetésére nem az 1941-ben vállalt anya-

nyelve és nemzetisége alapján elrendelt kitelepítésükkel, de hónapokkal korábban, már a földreform végrehajtása során, a földigénylésből való kizárásuk, tömeges internálásuk, önkormányzataik autonómiájának nemzeti alapon való felfüggesztése révén megkezdődött. A magyar kormány csak a lehetőségre várt, hogy a kitelepítéssel fizikai valójukban is megszabadulhasson a magyar társadalomnak évszázadok óta oly hasznos tagjaitól.

A kollektív bűnösség elvének elfogadása

A magyarországi német nemzetiség háború utáni megítélését s a vele szemben alkalmazott eljárásokat a nagyhatalmak állásfoglalásai, az ország kül- és belpolitikai helyzete, valamint a hazai politikai erők törekvései határozták meg.

A hazai németiség felelősségrevonásának kérdése 1945 márciusában – a földreformrendelet elfogadását követően – került a politikai és a törvényhozási viták középpontjába.¹ A rendelet a II. világháború után a hazai németekkel szemben hozott jogkorlátozó intézkedések sorában különös jelentőséggel bír. A kormány és a pártok kollektív bűnösséget és ezzel együtt a kollektív büntetést elhárító nyilatkozatai ellenére ezzel a rendelettel a hazai német lakosság széles rétegeinek vagyoni korlátozása vált lehetővé, tekintet nélkül az egyéni felelősségre és a külön lefolytatott egyéni eljárásokra. Első ízben ennek a törvénynek a segítségével próbáltak teljesen eltérő célokat – nevezetesen a földbirtokreform végrehajtását és a háborús bűnökkel is vádolható német nemzetiségű személyek megbüntetését – összekapcsolni és megvalósítani. A különböző célkitűzések így egymás függvényévé váltak. Az eltérő célok közvetlen, minden előzetes és külön eljárás nélküli összekapcsolását sem szakmai, sem jogi érvek nem indokolták. A magyarországi német nemzetiségű lakosság megítélését nem a II. világháborúban játszott tényleges szerepe, jogkorlátozását pedig nem a személyes felelősségrevonás szándéka, hanem a törvény megalkotóinak politikai törekvései határozták meg. A földreformról szóló rendelet annak a jogalkotási folyamatnak az első állomása, melynek során a törvényhozók a német nemzetiségű lakosság különböző jogi, vagyoni, kulturális korlátozását kül- és belpolitikai problémák megoldásaként használták.

A németek kitelepítésének ügyét ezekben a hónapokban nem elsősorban a fasiszta és hazaáruló személyek megbüntetésére, sokkal inkább a földreform kapcsán településre jelentkező tiszántúli nincstelenség tömege, a szomszéd államokból érkező nagyszámú menekült és a bukovinai székelyek elhelyezésének problémái tartották felszínen.

¹ Még mielőtt azonban a belső politikai viták a felelősség megállapításának módjáról és mértékéről elkezdhettek volna, s Magyarország kötelezettségét a háborús bűnösök felelősségrevonásáról az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezményben rögzítették volna, a szovjet hadsereg már az előző év novemberében–decemberében végrehajtotta azt a büntető akciót, melynek következtében több tízezer magyarországi német került a Szovjetunió lágereibe. Ennek az akciónak a körülményeit itt részletesen nem tárgyalom, kifejezetten a magyar kormány és a politikai pártok, valamint a törvényhozás német kisebbségekkel kapcsolatos állásfoglalásának az áttekintésére vállalkozom.

A vagyonelkobzások illetve a juttatások végrehajtását egy ezekben a napokban kiadott, a vagyonuktól megfosztott svábok összeköltöztetését lehetővé tevő belügyminiszteri rendelet (110 136/1945.) is segítette.

A földreform végrehajtását az e célra létrehozott népi szervek, az Országos Földbirtokrendező Tanács, a megyei földhivatalok és a községi földigénylő bizottságok végezték. A rendelet végrehajtási utasítása értelmében minden községben a földigénylők képviselőiből földigénylő bizottságot kellett alakítani, amely jogi helyzetét tekintve közttestületnek minősült. Legfontosabb feladatai közé tartozott az elkobzás alá eső földek összeírása, és annak eldöntése, hogy mely területeket lehet elkobozni, valamint melyek esnek megváltás alá. Ezzel együtt az igényjogosultak összeírása és elbírálása is az ő feladatuk volt.²

A községi földigénylő bizottságok először mindenekelőtt a helyi földigénylők jogsultságát bírálták el, de ennek az eljárásnak a keretén belül általában az őslakosság igényein túl az ott tartózkodó vagy immár ott lakó menekültek föld- és házjuttatásáról is gondoskodtak.

A megyén belüli telepítések a megyei földbirtokrendező tanácsok, míg az ún. csoportos telepítések, amelyek az ország más területeiről áttelepülőket érintette, az Országos Földbirtokrendező Tanács hatáskörébe tartozott.

A földigénylő bizottságok 1945. május végére országsszerte megalakultak, és már az első hónapokban a gazdasági érdekérvényesítés legfontosabb színtereivé váltak. A vegyes lakosságú községekben a politikai-gazdasági érdekérvényesítés sok esetben nemzetiségi színezetet kapott. Főként a bunyevácok, horvátok által lakott településeken figyelhető meg, hogy tagjaik a községek újjáalakuló irányítótestületeiben hegemoniára törekedtek, számarányuknál nagyobb képviseletet kényszerítettek ki, elsősorban gazdasági előnyek biztosítása érdekében.

A német nemzetiségű községekben sajátos helyzet állt elő. A törvény nem tett különbséget nemzetiségi hovatartozás szerint a nincstelen vagy szegényparaszt földigénylők között, így természetesen ők is helyet kaphattak a bizottságokban. Ezt azonban az Országos Földbirtokrendező Tanács saját hatáskörében igyekezett megakadályozni, azaz sok német többségű községben a földigénylő bizottságok működését fölfüggesztették.³ Ez nemcsak azt a célt szolgálta, hogy az egyébként jogosult, ám német nemzetiségű családokat a juttatásból kizárják, hanem egyben biztosítani kívánták a kommunista pártnak azt a törekvését, amely a tiszántúli agrárproletár családokat az Alföldön, illetve a Dunántúlon kívánta letelepíteni, s általuk – mindenekelőtt az őszi választásokra tekintettel – a párt szavazóbázisának növelését elérni.

Az országban belüli településre jelentkezettek kiválasztása toborzás útján történt. Bár – a rendelet értelmében – „telepítésre csak mezőgazdasági foglalkozású, föld nélkül maradt, sokgyermekes, politikai szempontból megbízható” személy jelentkezhetett, a gyakorlatban a telepítés egyedüli kritériuma a jelentkezők pártpolitikai megbízhatósága volt. Nagy szám-

² Lásd *A magyar állam szervei 1944–1955*, I., szerk. Vörös Károly, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1985, 173.

³ Vö. pl. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai, 628/1945.

mal jelentkeztek olyanok is, akik a földhöz nem értettek, korábban soha ilyen jellegű tevékenységet nem folytattak, és sok esetben néhány hónap elteltével, a sváb vagyonok felélése után vissza is költöztek eredeti lakóhelyükre. Az önkéntes településre jelentkeztek a földigénylő bizottságokban túlsúlyra törekedtek. Ez főként a vegyes lakosságú községekben az „öslakosság” és a betelepülők közötti konfliktushoz vezetett.⁴ Az önkormányzatok, a járássok vezetői fölkészületlenül álltak az önkéntes-önkéntes föld- és házfoglalókkal szemben.

A menekültek ügyeit intéző, az elhelyezésüket végző Népgondozó Hivatal felállításával kapcsolatos tervet a pártok május 2-án közös értekezleten vitatták meg. Erdei Ferenc a Nemzeti Paraszt Párt (NPP) május 3-i intéző bizottsági ülésén jelentette be, hogy a pártok megegyeztek egy a menekültügyeket ellenőrző szerv felállításáról, amelynek vezetőjéül egyhangúlag Antall Józsefet fogadták el. Erdei hangsúlyozta, hogy ez „a szerv fogja ellátni a svábok kitelepítését is”.⁵

A koalíciós pártok 1945. május 14-i pártközi értekezletének is a svábkérdés, és a kitelepítés volt a témája. A pártközi értekezlet összehívásában vélhetően Bibó Istvánnak és Keszthelyi Nándornak is szerepe volt, akik Bodor György Bonyhád környéki telepítési tevékenységének hírére Erdei Ferenc belügyminiszter elé vitték az ügyet.⁶ Erdei meghökkenve fogadta ezt, de azért írásos elemzést kért az ügygel kapcsolatban. Bibó ekkor írja meg memorandumát, amelyben áttekinti – erkölcsi, politikai, gyakorlati szempontok mentén – a hazai német kisebbséggel szemben alkalmazott eljárási módoknak a kisebbségre, a társadalomra és az országra gyakorolt hatását. Leghatározottabban azt a képmutatást ostromozza, amely az egész kérdést körülveszi. A nyilvánosan megjelenő törvények, nyilatkozatok és a tényleges szándékok, eljárások közötti különbségekre mutat rá. A hivatalos megfogalmazás a volksbundista és fasiszta svábok kitelepítéséről beszél, ugyanakkor „a sváb kérdéssel kapcsolatos sajtóagitáció és magánakciók mögött, igen sok ponton olyan erők vannak, melyeket nem a fasiszta svábság kitelepítése érdekel, hanem egészében a német kisebbség kitelepítése, és ha lehet, mindenfajta kisebbség kitelepítése. Még ez is hagyján volna, ha csak arról volna szó, hogy az egész kelet-közép-európai németiség egy szervezett akció keretében Németországba visszatelepíttessék. Itt azonban kezdik sokan hamisítatlan fasiszta stílusban az egész kérdést úgy beállítani, hogy nincs szükség másra, csak gyors elhatározásra, gyors cselekvésre, mindenféle felesleges jogászkodás félretételére, jól tágítható keretfogalmakra, a tárgyilagos fórumok kikapcsolására, és lehetőleg minden felesleges szentimentalizmus és álhumanizmus mellőzésével egyedül a nemzet érdekének hatékony figyelembevételére.” Ennél is súlyosabb következményekkel járhat a hazai németek gyors, egyéni akcióval történő kitelepítése a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek számára.

⁴ Lásd pl. MOL Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai, 693/1945.

⁵ Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 284. fond (f.) 13. csoport (cs.) III. kötet (k.).

⁶ Bibó István ezekben a hónapokban a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának volt a vezetője. Keszthelyi Nándor jogász, ügyvéd, aki elismert szakteknitely volt a szabadalmi, valamint a nemzetközi és polgári jogi ügyekben. Tagja volt a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Nemzeti Radikális Pártnak, majd 1939-ben részt vett a NPP megalakításában is. A háború után előbb a Belügyminisztérium munkatársa, majd a Külügyminisztérium sajtóosztályának a vezetője lett. Bodor György kézdivásárhelyi születésű, de jogi tanulmányait már Budapesten végezte. Ő is tagja s egy ideig főtítkára is volt a Nemzeti Radikális Pártnak. 1945-ben a NPP egyik szervezője.

„Azzal, hogy mi nekikezdünk svábjaink tömeges kitelepítésének, nemcsak jogcímet adunk mindennek előtt a cseheknek arra, hogy ugyanezt tegyék az alájuk került magyarokkal, hanem még azonfelül azt az ürügyet is nyújtjuk számukra, hogy a magyarországi svábság kitelepítésével Magyarországon óriási helyek szabadulnak fel, amelyek nagyszerűen képesek befogadni az utódállamok magyarságát” – írja.

A pártközi értekezleten Erdei elnökölt, aki bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a svábkérdés átfogó rendezését igazából az tette akuttá, hogy „a határokon magyar népesség került át, akiket el kell helyezni, és az ország túlnépesült agrár vidékeiről a földhöz juttatandó agrár szegény népet földhöz kell juttatni és letelepíteni”, valamint „a fasiszta németek kitelepítése, mint politikai követelmény általánossá és sürgetővé lett a magyar közvéleményben”. Ismertette a kormány által addig tett intézkedéseket, amelyek közül az összeköltöztetésre, illetve községek kiürítésére tett belügyminiszteri utasításait, valamint a Népgondozó Hivatal szervezésére tett erőfeszítéseket említette. Kiemelte, hogy az NH máris kész a lebonyolítás megkezdésére, erre technikailag is felkészült, csupán az eljárás alapelveinek tisztázására vár. A kérdés megoldásával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy sikeres és gyors megoldás csak a svábok kitelepítése lehetne, de ezt a külpolitikai körülményeink – a szomszéd államokban élő magyarság helyzete, a SZEB magatartása – s a technikai nehézségek („hová és hogyan bonyolíthatnánk ezt le”) nem teszik lehetségessé. Ezzel szemben tehát egy „bizonyos mértékben leplezett és részleges” megoldás előtérbe helyezését javasolja. Ami valójában azt jelentené, hogy jogilag a volksbundistákra, az SS kötelékébe belépettekre, a nevüket visszánémetesítőkre és a nemzetellenes cselekményekben elítélhetőkre terjesztenék ki, de a végrehajtást „ki kellene szélesíteni, hogy a németység legnagyobb része mégis kitelepíthető legyen”. A technikai akadályok azonban itt is fennállnak. Ezért ezzel szemben olyan megoldást javasol, „melyet a magunk körében a magunk eszközeivel különösebben exponált feltételek nélkül végrehajthatunk”. A javaslat lényege, hogy a földreformmal összefüggő kitelepítésekkel együtt kellene a svábok kimozdítását, széttelepítését, egy részének internálótáborban való elhelyezését biztosítani – az ő kitelepítésükre később kell lehetőséget találni.

Gyöngyösi külügyminiszter, aki közvetlenül Erdei után kért szót, az ügy nemzetközi vonatkozásaira hívta fel a figyelmet. Hangsúlyozta, hogy a nagyhatalmak részéről még nincs egységes állásfoglalás a tekintetben, hogy a német kisebbségek ügyét külön veszik-e a kisebbségek ügyétől, és ez mennyire tekinthető az adott országok belügyének. Ez természetesen a mi számunkra a szlovákiai magyarság helyzete miatt sem mellékes. Éppen ezért nekünk „a szövetséges hatalmak álláspontja nem közömbös azért, mert lehetőleg igyekszünk abba a politikai gondolatkörbe beilleszkedni, amelyet ők képviselnek, de nem közömbös a felelősség szempontjából, mert az természetes, hogy ha egyezik a szövetséges nagyhatalmakkal a mi intézkedésünk, az bennünket a felelősség alól nagymértékben mentesít”.

A jelenlévők⁷ gyakorlatilag az Erdei által tett javaslatokat tekintették át. Az egész vitára jellemző volt az a kettősség és képmutatás, amelyet Bibó a kérdés kapcsán leginkább kifogá-

⁷ Erdei Ferenc, Kovács Imre, Veres Péter (Nemzeti Parasztpárt, NPP), Rákosi Mátyás (Magyar Kommunista Párt, MKP), Szakasits Árpád, Zentai Vilmos (Szociáldemokrata Párt, SZDP), Gyöngyösi János (Független Kisgazdapárt, FKGP), gr. Teleki Géza (pártonkívüli).

solt. A pártok képviselői megegyeztek a kitelepítés tényében, és tulajdonképpen abban is – az SZDP kivételével –, hogy ezt lehetőleg úgy kell megvalósítani, hogy a németiség minél szélesebb körét érintse. A politikai vezetők magatartására igen jellemző Gyöngyösi külügyminiszter megfogalmazása, aki a nagyhatalmi állásfoglalástól a saját felelősség áthárítását remélte. Ugyanakkor politikai vakságra vall, hogy a szlovákiai magyarok és a hazai németek kitelepítésének összekapcsolását egyszerűen lehetetlennek tartották. Gyöngyösi információi szerint a nagyhatalmak a kisebbségi kérdést belügynek kívánják tekinteni, és a németekre vonatkozóan – mint háborús bűnösökkel szemben – külön eljárást engedélyeznek. Tulajdonképpen az egész terv nemzetközi vonatkozásait a Szovjetunióval és Vorosilovval folytatott tárgyalásokra alapozták. Mert mint Gyöngyösi mondta: „Ezeket az intenciókat ma csak a Szovjetunió kormánya részéről sikerült lerögzíteni.”⁸ A tárgyalás végén leszögezték, hogy „itt nem a magyarországi svábság elintézéséről van szó, hanem a magyarországi hitleristáknak a felelősségre vonásáról”, ezért a volt SS-tagok és a német állampolgárságot szerettek kitelepítését kell kezdeményezni a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál. A német kisebbséget igazolási eljárásnak kell alávetni, s azokat, akiknek politikai felelőssége vagy Volksbundtagsága bizonyítást nyer, össze kell költöztetni, illetve kitelepítésre – a SZEB beleegyezésének megszerzéséig – elő kell készíteni. Az így felelősségre nem vonható németeknek az önkéntes kitelepülését kell felajánlani, vagy az ország területén szét kell telepíteni őket.⁹

Ezt követően a magyar kormány május 26-án szóbeli jegyzékben maga kérte a Szovjetunió kormányát, hogy járuljon hozzá 200–250 ezer fasiszta németnek Magyarországról Németország olyan területeire telepítéséhez, amely szovjet megszállás alatt van.

Ezek után a belpolitikai egyeztető viták és diplomáciai lépések után 1945. július 1-jén jelent meg a kormány 3820/1945. M.E. sz. rendelete, amely a Népgondozó Hi-

⁸ Bibó Huszár Tibornak adott interjújában a következőképpen értékelte az értekezletet: „leszögezték, hogy esetleges sváb kitelepítések és a csehszlovákiai magyarok kitelepítése között semmiféle organikus összefüggés nincs. Ez elég számár megállapítás volt, hisz ténykérdés volt, s már jelek voltak arra, hogy a csehszlovákok erre hivatkoznak. De egyben úgy is határoztak, hogy a kérdést a legegyszerűbb a potsdami értekezlet elé terjeszteni, megkérdezni, van-e szándékuk német kitelepítést elrendelni Magyarországon is. A potsdami értekezletnek, gondolom, minden eszébe jutott, csak az nem, hogy Magyarországon ilyet elrendeljen, hiszen nem rendelt el Romániában, Jugoszláviában sem. Ezzel azonban a magyarországi svábok ügyéből akta lett, s ha már felelni kellett a magyarok kérdésére, a legegyszerűbb az volt, hogy a lengyel és a cseh kitelepítésre vonatkozó határozatok mellé hozzácsapják a magyarországi németek kitelepítését is.” Bár Gyöngyösi János beszámolójából is az derül ki, hogy a magyar kormány tett ilyen irányú diplomáciai lépéseket, ezzel együtt sem valószínű, hogy a mi kérésünkre került e lehetőség a potsdami határozatok közé. A magyar diplomáciai lépéseknél jóval nagyobb súllyal eshetett latba a csehszlovák diplomáciának a szlovákiai magyarok kitelepítésére vonatkozó követelése. Így a csehszlovák kormánynak érdekében állt, hogy a szövetséges nagyhatalmak határozzanak a magyarországi németek kitelepítéséről is. Vö. TÓTH ÁGNES: *Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban = Bács-Kiskun megye múltjából*, 11., Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1992, 330–383.

⁹ Erdei a kormány május 18-i ülésén számolt be a pártközi értekezleten történetekről. A Nemzeti Paraszt Párt május 15-i intéző bizottsági ülésén ugyancsak ő tájékoztatta a párt vezetőit. Összefoglalójában azt hangsúlyozta, hogy egyelőre nem lehet tovább menni az SS-ek és háborús bűnösök kitelepítésének felvetésénél. A volksbundisták kitelepítését a SZEB-nél el kell érni, addig is földjeiket el kell venni, s számukra munkatáborokat kell felállítani. „Egyelőre – mint mondta – messzebb nem lehet menni, nem célszerű tehát generális sváb kitelepítésnek hírt verni, mert ez könnyen visszaüthet ránk.” A „generális” kitelepítési tervek fölvetésével várni kell a nagyhatalmak állásfoglalásáig. Lásd PIL 284 f. 13. cs. II. k.

vatal hatáskörének kiterjesztéséről és a hazai németek múltbeli politikai magatartásának felülvizsgálatáról intézkedett. A bizottság a rendelkezések értelmében az eljárás alá vont személyt négy kategóriába sorolhatta, aszerint, hogy Volksbund-vezetőnek, -tagnak, -támogatónak vagy kívülállónak minősítette. Az eljárás minden 16. életévét betöltött személyre kiterjedt, nemre, foglalkozásra és életkorra való tekintet nélkül. A különböző minősítések különböző szankciókat vontak maguk után.

A törvény értelmében a Volksbund-vezetőnek minősített személyek vagyona a földreformrendelet értelmében teljes egészében el kellett kobozni, és internálásukról lehetett intézkedni. Minden ingó és ingatlan vagyonukat is zár alá vették, az élelmiszer és gazdasági felszerelések kivételével, amit a Népgondozó Hivatalnak kellett rendelkezésére bocsátaniuk. Súlyos rendszabályokat alkalmaztak a Volksbund-tagokkal szemben is, akik vagyongjogilag azonos elbírálás alá estek a vezetőkkel, de ezen kívül munkaszolgálatra, illetve másokkal történő összeköltözésre is kötelezhetők voltak. Azok, akikről azt állapította meg a bizottság, hogy ugyan egyik kategóriába sem sorolhatók be, de „nemzethűségükről és demokratikus érzelmükről” sem tettek tanúságot, azok is kötelezhetők arra, hogy az el- vagy összeköltöztetetteket házaikba befogadják.

Bár a törvény kimondta, hogy a „bizottság a helyi körülmények figyelembevételével, a vizsgálat alá vont személy egész magatartásának, egyéni helyzetének és az összes rendelkezésre álló adatoknak tüzetes és lelkiismeretes mérlegelése alapján” hozza meg ítéleteit – ezt sem betartani, sem betartatni nem lehetett. A rendelet pozitívuma, hogy megpróbálta árnyaltan, jogi keretek közé szorítva megítélni a németek háború alatti magatartását.

Gyökeresen új helyzet alakult ki a potsdami határozatok nyilvánosságra kerülését 1945. augusztus 2-át követően. A pártok májusban kialakított törékeny konszenzusa szertefoszlatni látszott. A NPP a megváltozott nemzetközi körülmények hatására, a hatályos törvények alapján ugyan, de radikálisabb megoldást követelt a svábokkal szemben. Hasonló álláspontot képviselt a kommunista párt is. Az SZDP továbbra is hangsúlyozta az átgondolt döntések szükségességét, míg a kisgazdapárt korábbi „aktivitásával ellentétben – már inkább fékezte a probléma bármifajta megoldását”.¹⁰

A Németországi Szövetséges Tanács november 20-i ülésén bizonyos területeken a potsdami határozatokat pontosította, értelmezte. Ennek ellenére nem tartalmazott határozott állásfoglalást a németek kollektív felelősségre vonásával kapcsolatban. Vorosilov marsall november 30-án küldte meg a magyar miniszterelnöknek a tanács által elfogadott elvi tervezetet. Ennek értelmében Magyarországról 500 000 német nemzetiségű személy kitelepítése hajtható végre.¹¹

¹⁰ BALOGH Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*, Kossuth, Budapest, 1988, 88.

¹¹ MOL Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II-28.; BALOGH: *l. m.*, 91; FEHÉR István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*, Akadémiai, Budapest, 1988, 76. – A magyar külügyminisztérium december első napján a Szovjetunióhoz küldött jegyzékében ismételten leszögezte, hogy Magyarországról a „főhatalmak által elfogadott elvek szerint” csak alig több mint 200 000 német nemzetiségű személy telepíthető ki. Ismételten hangsúlyozta a kollektív bűnösség elutasítását. A SZEB 1945. december 10-i ülésén vitatta meg a svábok kitelepítésével kapcsolatos gyakorlati tennivalókat. Az amerikai képviselő vezetője, Key vezérőrnagy azokat a feltételeket ismertette, amelyeket a Berlinben lévő amerikai hatóságok támasztanak a kitelepítést végrehajtó országokkal szemben. E szerint csak az amerikai hatóságok felhatalmazása

A magyar kormány december 22-i ülésének napirendjén a kitelepítések konkrét előkészületei, valamint az azt szabályozó rendeletek szerepeltek.¹² A belügyminiszter expozéjában a svábok kitelepítésének végrehajtását a magyarság történelmi feladatának, és egy nemzetközi szerződés kötelezettségének nevezte. A tervezet szerint teljes vagyoneklobzás mellett Magyarországról a német anyanyelvűek és a német nemzetiségűek is kitelepítendőek. Némi kivételezésre a vegyesházasságban élők és az ellenállási mozgalomban aktívan résztvevők számíthattak.

A rendelettervezet ismertetését követően heves vita bontakozott ki annak jogi, erkölcsi, gyakorlati következményeiről. Többen a tárgyalás elhalasztását kérték a megfelelő információk hiányára hivatkozva. A vitáról készült jegyzőkönyv tanúsága szerint éles ellentétek, szemléletbeli különbségek voltak a résztvevők között.

Gyöngyösi János külügyminiszter ismét hevesen támadta a kollektivitáson alapuló telepítési tervezetet. Hangsúlyozta, Magyarország nemzetközi megítélése szempontjából rendkívül káros lenne egy ilyen rendelet elfogadása. Annál is inkább, mert az összeegyeztethetetlen egy demokratikus ország törvénykezésével. Gyöngyösi elismerte, hogy a magyar kormány maga kérte a kitelepítés lehetőségét, de az csak a svábság magyarellenes rétegére vonatkozott. Rámutatott arra is, hogy – értelmezése szerint – nincs egyértelmű utasítása a magyar kormánynak a németek kitelepítésére. Figyelembe veendőnek tartotta, hogy az Amerikai Egyesült Államok eddigi megnyilatkozásaiban kifejezetten elzárkózott a németek kollektív felelősségrevonása elől. Ezért a Szövetséges Ellenőrző Bizottság írásos és konkrét utasítását – a kitelepítendőek körének meghatározásával – a telepítés végrehajtásához elengedhetetlennek tartotta.

A vitában tulajdonképpen két álláspont ütközött. A pártonkívüli, a szociáldemokrata és a kiscgazda miniszterek továbbra is csak lehetőségként értelmezték a nagyhatalmi állásfoglalást és nem utasításként. A kitelepítés tényét magát elfogadták, de a kitelepítendőek körét mindenképpen egyéni felelősségrevonás keretében kívánták meghatározni. Ehhez kapcsolódóan elfogadhatatlannak tartották a rendelet azon paragrafusát, amely a kivételezettek számát előre rögzíti és azt 10%-ban adja meg. Osztották a külügyminiszter külpolitikai aggodalmait, ezért írásos és egyértelmű SZEB-utasítás mellett voksoltak. Ezt a kormány saját morális védelme miatt is szükségesnek tartották. A kollektív kitelepítést elfogadják a külpolitikai veszélyek hangoztatását eltúlzottnak, a nagyhatalmi állásfoglalást határozott utasításként értelmezték. Rákosi Mátyás a következőkkel érvelt: „A németek kitelepítését nem mi találtuk ki. Ennél fogva mi most azon az úton vagyunk, hogy a demokratikus nagyhatalmak és a demokratikus közvélemény határozatát elutasítsuk, óriási tapasztalatlanságot mutatva külpolitikai vonalon, ha a magyarság megtagadná a német nép kollektív felelősségrevonását. [...] A határozatot úgy kell végrehajtani, ahogy az a magyar nép érdekeit legjobban szolgálja.”

alapján, a vonat indulási-érkezési időpontjának, az utazók számának, valamint név, kor, nem, nemzetiség, lakhely feltüntetésével, és csak egészséges emberek telepítése kezdődhet el. Szállításkor a megállapodás az építési, szállítási, közhasznú munkások és családjaik előnyben részesítését kérte. Lásd MOL Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya iratai II.-28.; BALOGH: *I. m.*, 91–92.

¹² A vitát a jegyzőkönyv alapján foglaltam össze: MOL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1945. december 22. Minden egyes idézetet külön nem jelzettem.

A vitában a külpolitikai vonatkozások kerültek előtérbe, de Antall József újjáépítési miniszter azt is hangsúlyozta, hogy „nemzetpolitikai szempontból nem kétséges, hogy Magyarországnak érdeke, minél nagyobb számban hagyják el a németek az országot. Soha nem lesz ilyen alkalom, hogy megszabaduljunk a németektől. [...] Ma még egy csomó igényjogosultnak nem tudunk földet adni.”

A minisztertanács végül is túlnyomó többséggel, névszerinti szavazáson elfogadta a kollektív bűnösség elvén alapuló rendeletet.¹³

A magyarországi németek kitelepítése

A magyarországi németek kitelepítése a korábbi terveknek megfelelően a Budapest környéki falvakban indult meg. Az első szerelvények 1946. január 19-én Budaörsről gördültek ki. A budaörsi kitelepítésnél tapasztalt visszasságok mintegy előrevetítették az egész telepítési tevékenység főbb jellemzőit. A kitelepítések valójában minden egyes faluban másként és másként zajlottak – aszerint, hogy milyen volt a helyi önkormányzat és a kitelepítési biztos viszonya, a falu pártpolitikai megosztottsága, az ország éppen aktuális belpolitikai helyzete, vagy a szállítási lehetőség –, ennek ellenére természetesen mégis összegezhető sajátságokkal, jellemzőkkel bírtak. Az előkészítetlenség, a törvényi szabályozás nagyvonalúsága és a kitelepítési szervek ellenőrizetlen tevékenysége mindvégig gond maradt.

Péter Gábor a budaörsi tapasztalatok teljes kudarcát alapul véve a végrehajtás módosítását sürgette a kommunista pártvezetésnél. A kudarc okaként az előkészítés hiányát, az erélytelen és tervszerűtlen lebonyolítást, s a „karhatalom sajnálatos” viselkedését jelölte meg. Elképzelése szerint az országot a németek elhelyezkedése szerint kitelepítési zónákra kellene felosztani. A Népgondozó Hivatal a statisztikai összeírások felhasználásával már jó előre elkészítené a kitelepítendőket jegyzékét, amit aztán a faluba kiszálló kitelepítő és mentesítő bizottság véglegesítené a leltárak elkészítésével együtt. Csak ezt követően érkezne meg az érintett faluba a karhatalom, amely a végleges kitelepítési lista birtokában a vagonírozást intézné. A végrehajtás zavartalan biztosítása érdekében azonnal elrendelendőnek tartja minden sváb községben az utazási korlátozást, a szeszitalom bevezetését, és statárium elrendelését a javak megsemmisítésének megakadályozására, továbbá a rendőrök által elkövetett lopások megfékezésére. „Legnagyobb szégyenfoltja a budaörsi kitelepülésnek a karhatalom viselkedése. A rendőrök fegyelmetlenek, a borpincékben részegeskednek, éjjel őrhelyeiket elhagyják s elmennek inni. Budaörs éjjel részeg rendőrök lövöldözésétől hangos. [...] A karhatalom vezetői túrják ezt a züllött állapotot, sem erélyt, de még hajlandóságot sem mutatnak annak megváltoztatására. S ez az a pont, ahol a budaörsi helyzet nemzetközi botrányvá válhat” – írta. Ezért a vezetők azonnali leváltását, a legénység egy helyen, s nem magánházakban történő elhelyezését,

¹³ Szakasits Árpád és Rónai Sándor szociáldemokrata miniszterek nem vettek részt az ülésen. Lásd PIL 283. f. 12. cs. 7. ö. e.

a fosztogatók statárium elé állítását, dupla fizetést, és a sváb lakosság iránti fraternizálás megszüntetése érdekében politikai átnevelésüket javasolta.¹⁴

Általános sérelme volt például a helyi önkormányzatoknak, hogy a telepítési miniszteri biztosok a kitelepítések megkezdése előtt 10 nappal nem értesítették őket, így fölkészülni sem tudtak a rájuk háruló feladatokra. Sok helyütt előfordult, hogy a kitelepítendőek névjegyzékének összeállítását – szintén a törvényi szabályozás ellenében – az adott település polgármesterétől, képviselőitől nem is kérték, ennek ellenére a kitelepítést végző „oszlop” már kész jegyzékkel érkezett a helyszínre. Így valójában lehetetlenné vált, hogy a helyi szervek a betelepítési munkákba körültekintően és felelősségteljesen bekapcsolódjanak. A betelepítéssel megbízott földhivatali szakembereknek házról házra, utcáról utcára kellett járnia, hogy a ténylegesen rendelkezésre álló házakról és ingatlanokról meggyőződjenek, mert a telepítési bizottság a leltárakat nem bocsátotta rendelkezésükre.¹⁵

Nem intézkedtek körültekintően a svábok által visszahagyott állatállomány gondozásáról sem. Az ország egyes vidékein nagyarányú állatpusztulás következett be, mert nem volt, aki a visszahagyott állatok etetését ellátta volna, illetve túlnyomó részét illetéktelenek leöldösték, és az így nyert húst a telepések felélték.¹⁶

A tavaszi hónapokra – a kitelepítések ütemét, az országon belül tapasztalható társadalmi ellenállást, a pártok között a mentesítések kapcsán ismét kieleződött ellentéteket, valamint a technikai lehetőségeket figyelembe véve – nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi német lakosság kitelepítése a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által megjelölt időpontig (1946. augusztus 1.) nem hajtható végre. Fokozódó nyomás nehezedett április-májustól az Egyesült Államok budapesti diplomáciai képviselői és a németországi amerikai katonai hatóságok részéről is a magyar kormányzervekre, hogy a kitelepítések ütemét lassítsák és a kitelepítendőek számát csökkentsék. Ez azonban azzal járt, hogy a lakóhelyükről már eltávolított, táborokba gyűjtött emberek kiszolgáltatottsága, sérelme tovább fokozódott, „ami viszont erőteljesen növelte az amúgy is meglévő társadalmi feszültségeket”.¹⁷

A kül- és belpolitikai nyomás hatására az 1946. január közepén megkezdett sváb kitelepítések júniusban elakadtak. Hosszas tárgyalások után augusztus 22-én a magyar kormány és az amerikai katonai hatóságok között megegyezés jött létre. Ennek ellenére a kitelepítések folytatása egyre késett. Több megyében – Tolna, Baranya, Bács-Bodrog – a nyár folyamán az előkészületeket megkezdték, és sok községben ennek megfelelően a telepések birtokba helyezése is megtörtént, de a német lakosság elszállítása még hónapokig váratott magára.

Az év végén a telepítésekkel foglalkozó különböző hatóságok több beszámolót készítettek a magyarországi németek kitelepítésének 1946. januári–decemberi időszakáról.

¹⁴ PIL 271. f. 10. cs. 35. ö. e.

¹⁵ Lásd pl. MOL Földművelési Minisztérium Telepítési Osztálya 115053/1946.

¹⁶ A kitelepítés kezdetétől ez lehetett a gyakorlat, mert a földművelési miniszter február 6-án már tiltakozott a belügyminiszternél az értékes tenyészállatok elpusztítása miatt. Nyomatékosan felhívta kollégája figyelmét, hogy a 70 010/1946. B.M. sz. rendelet értelmében a kitelepítendőek hátrahagyott állatait, takarmányát és terményeit a vezetése alatt álló minisztérium állami gazdaságainak kell átadni. Kérte tehát, hogy a belügyminiszter gondoskodjék a visszahagyott állatállomány megőrzéséről. Lásd MOL Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 27 163/ 1946.

¹⁷ BALOGH: *l. m.*, 98.

A Népgondozó Hivatal jelentése szerint 1946-ban 172 községből összesen 116 956 személyt telepítettek ki. Ezen kívül elszállítottak mintegy 6000 jugoszláv állampolgárságú német nemzetiségű személyt is. Az Országos Földbirtokrendező Tanács összesítése 120 026 főt említ. A kitelepítettek után visszamaradt vagyonról, valamint a belső telepítések nagyságáról a beszámolók adatai megegyeznek.¹⁸

A magyar kormány 1947. március 20-án levélben kérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottság segítségét, hogy az amerikai hatóságokkal a kitelepítések folytatása során fölmerült nézeteltéréseiket minél rövidebb időn belül rendezhesse. Annak ellenére – szól a levél –, hogy a magyar kormány az előző évi tárgyalásokon az amerikai hatóságok minden kérését tudomásul vette és azt teljesítette is, a másik fél a megállapodásban rögzített feltételek mellett sem hajlandó a magyarországi németek fogadására. A magyar kormány pedig ragaszkodik ahhoz, hogy az 1947. április 1-jéig megállapított 90 000 és az év hátralévő részében további 100 000 német nemzetiségű személyt kitelepítsen.

Miután az amerikai hatóságokkal a megegyezés ügyében semmiféle előrehaladás nem történt, 1947. június 11-én a kormány újabb jegyzéket juttatott el a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezetőihez, amelyben a magyarországi németek Németország szovjet megszállási övezetébe való telepítését kérte. A Szovjetunió hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kormány 50 000 német nemzetiségű személyt Németország általa megszállt zónájába telepítsen.¹⁹

Ennek értelmében a magyarországi német nemzetiségű lakosság kitelepítése 1947. augusztus 19-én folytatódhatott. A hónap végéig 10 381 személyt telepítettek át, akiktől 20 651 kat. hold föld és 1685 ház maradt vissza. Az elszállításra kijelöltek közül 6720 személy megszökött, de természetesen az ő ingatlanai is elkobzásra kerültek.²⁰ A kitelepítési lehetőségek lezárulásáig, 1948. június 15-ig mintegy 35 ezer magyarországi német nemzetiségű személyt szállítottak Németországnak a Szovjetunió által megszállt területeire.

Az 1948 első felében kitelepítettek otthonaiba mindenekelőtt a Szlovákiából érkező magyarokat telepítették. A telepítések tényleges befejezésével azonban nem oldódtak meg automatikusan a vagyoni jogi problémák, bizonytalanságok. A magyarországi német nemzetiségű lakosság teljes jogegyenlőségének ismételt biztosításáról a 84/1950. sz. minisztertanácsi rendelet intézkedett.²¹

A hazai német nemzetiségű lakosság számára az állampolgári jogok biztosítása, a lakóhely megválasztására és a munkavállalásra vonatkozó korlátozások feloldása a magyar társadalomba való (vissza)integrálódás feltétele volt. Még akkor is, ha a későbbi évtize-

¹⁸ A különböző jelentésekben a kitelepítettek száma 112 000 és 135 000 között változik, lásd PIL. 274. f. 10. cs. 35. ö. e.; MOL Földművelésügyi Minisztérium Telepítési Főosztálya 122 967/1947.; Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1945. augusztus 16.; Magyar Áttelepítési Kormánybizottság elnöki iratai 263/1947.; BALOGH: *l. m.*, 101.

¹⁹ A magyarországi németek Csehszlovákián át történő kitelepítésével kapcsolatos szállítási és egyéb technikai kérdésekben az augusztus 5-én kezdődött bizottsági tárgyalásokon gyors megegyezés született. A bizottság tagjai Újlaki Kálmán, Tábori István, Friss István, Révész Géza és Vándor József voltak. Lásd MOL Miniszterelnökség iratai 9652/1947.

²⁰ PIL 274. f. 10. cs. 35. ö. e.

²¹ Törvények, törvényerejű rendeletek 1950, 271–272.

dek bebizonyították, hogy bizonyos területeken a lehetőségek biztosítása meglehetősen névlegesnek bizonyult.

Az az eljárás, amit a magyar kormányok a II. világháborút követően a magyarországi németekkel szemben alkalmaztak – vagyonuktól való megfosztásuk, tömeges internálásuk, gyűjtőtáborba hurcolásuk, majd kitelepítésük –, nemcsak igazságtalan, de sok esetben törvénytelen, embertelen módon is zajlott le. Az a közkeletű érvelés, hogy Magyarország történelmi, forradalmi időköt élt, amelyben az egyéni sérelmek nem olyan fontosak – hamis és védhetetlen álláspont. „Ez történelmi távlatban lehet igaz – írta Bibó István –, de az eseményeken belül élő ember erre nem hivatkozhatik. Aki benne él egy konkrét felelősségben, annak ha arról hall, hogy a maga felelőssége körében igazságtalanság és embertelen szenvedés történik, nincs joga a történelemre és forradalmi időkre hivatkozni, hanem az a dolga, hogy odarohanjon és orvosoljon. Ha ezt elmulasztja, akkor a történelem s a történetíró mondja meg, s nem ő, hogy amit az alatt alkotott, miatt ezt az orvoslást elmulasztotta, történelmi cselekedet volt-e vagy sem. Minden okunk megvan rá, hogy e vonatkozásban nyugtalanul nézzünk a magunk felelőssége elé.”²²

Nadapi sváb hadiözvegy a családjával (Baumgartner Károly nadapi r. k. plébános felvétele, 1935–37 között)

²² BIBÓ István: *A magyar demokrácia válsága = Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból*, Magvető, Budapest, 1994, 49.